

Research Article

Privacy in the Cyber Space and the Obligation to Comply with It, with an Emphasis on Jurisprudence and Legal Principles

Ali Asghar Sharifi¹

Seyed Hossein Safaei²

Nejad Ali Almasi³

Parviz Savraei⁴

Received: 16/04/2021

Accepted: 13/10/2022

Abstract

Identifying the right to privacy of individuals as one of the most important human rights is of great importance, and Islam, as the most complete religion, has paid special attention to the necessity of respecting the privacy of individuals, according to its various rulings and orders. Although in Islamic jurisprudence various aspects of privacy have not been dealt with under one title, but it can be claimed that the Islamic Shari'ah has considered aspects of this privacy that can still be discussed in the science of law. Today, with the advance of communication technologies and the expansion of the use of cyberspace, people's privacy is under threat. Therefore, the main question of the article is what are the

1. Islamic Azad University of Research Sciences, Tehran branch. asharif6544@gmail.com.
2. University professor, Tehran University of Research Sciences, former head of Tehran University Law School and professor at Tehran University (corresponding author). hsafaii@ut.ac.ir.
3. University professor, Tehran University of Research Sciences, former head of Tehran University Law School and professor at Tehran University. nalmasi@ut.ac.ir.
4. Associate Professor, Tehran University of Research Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran. savrai@iran-attorney.com.

* Sharifi, A. A., Safaei, S. H., Almasi, N. A., & Savraei, P. (1401 AP). Privacy in the cyber space and the obligation to comply with it, with an emphasis on jurisprudence and legal principles. *Biannual Journal of Jurisprudential Principles of Islamic Law*, 15(30), pp. 309-338.

Doi: 10.30495/jijl.2022.60163.1437.

۳۰۹
مبانی حقوقی حقوق

حریم خصوصی در فضای سایبر و الزام به رعایت آن، با تأکید بر مبانی فقهی و حقوقی

principles and foundations in jurisprudence and law regarding the protection of people's privacy in cyberspace? In jurisprudence and the legal system of Iran, it has covered strong principles such as the need to respect human dignity, moral values, the rule of dominance, the rule of respect, and avoiding cruelty as common rules for protecting privacy in this field, in order to create the necessary space for growth and flourishing people's talents. In this regard, this research, by presenting the principles of privacy in Islamic jurisprudence and law, along with the territory and examples of privacy violations in cyber space, the strict attention of Sharia law to privacy protection is clarified.

Keywords

Privacy, cyber space, jurisprudential and legal principles, the dominance rule, human dignity.

مقاله پژوهشی

**حریم خصوصی در فضای سایبر و الزام به رعایت آن،
با تأکید بر مبانی فقهی و حقوقی**

علی اصغر شریفی^۱ سید حسین صفایی^۲

نجاد علی الماسی^۳ پرویز ساورایی^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۲۱

چکیده

شناسایی حق حریم خصوصی افراد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق انسانی از اهمیت عمده‌ای برخوردار است و دین مبین اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین، به‌موجب احکام و دستورات مختلف خود، توجه خاصی به‌ضرورت احترام به حریم خصوصی افراد داشته است؛ اگرچه در فقه اسلامی جوانب گوناگون حریم خصوصی، جملگی ذیل یک عنوان بحث نشده‌اند، اما می‌توان ادعا کرد شریعت اسلام به‌زویایی از این حریم نظر داشته است که هنوز هم در علم حقوق، مجال مطرح‌شدن دارد. امروزه با توسعه فناوری‌های ارتباطات و گسترش استفاده از فضای سایبر، حریم خصوصی افراد در معرض تهدید واقع شده است؛ لذا

۱. دانشگاه آزاد اسلامی علوم تحقیقات واحد تهران. asharifi6544@gmail.com

۲. استاد دانشگاه، دانشگاه علوم تحقیقات تهران، رئیس سابق دانشکده حقوق دانشگاه تهران و استاد دانشگاه تهران (نویسنده مسئول). hsfaii@ut.ac.ir

۳. استاد دانشگاه، دانشگاه علوم تحقیقات تهران، رئیس سابق دانشکده حقوق دانشگاه تهران و استاد دانشگاه تهران. nalmasi@ut.ac.ir

۴. دانشیار، دانشگاه علوم تحقیقات تهران، دانشگاه شهید بهشتی تهران. savrai@iran-attorney.com

✳ شریفی، علی اصغر؛ صفایی، سیدحسین؛ الماسی، نجاد علی و ساورایی، پرویز. (۱۴۰۱). حریم خصوصی در فضای سایبر و الزام به رعایت آن، با تأکید بر مبانی فقهی و حقوقی. فصلنامه علمی - تخصصی مبانی فقهی حقوق اسلامی، ۱۵(۳۰)، صص ۳۰۹-۳۳۸.
 Doi: 10.30495/jijl.2022.60163.1437

سؤال اصلی مقاله آن است چه مبانی و اصولی در حوزه فقه و حقوق راجع به حمایت از حریم خصوصی افراد در فضای مجازی حکم فرما است؟ در حوزه فقه و نظام حقوق ایران مبانی مستحکمی از جمله لزوم رعایت کرامت انسانی، ارزش‌های اخلاقی، قاعده تسلیط، قاعده احترام، پرهیز از ظلم به عنوان قواعد مشترک حمایت از حریم خصوصی در این حوزه را مورد پوشش قرار داده است تا فضای لازم جهت رشد و شکوفایی استعداد های افراد را فراهم سازد. بر همین اساس در این پژوهش با طرح مبانی حریم خصوصی در فقه اسلامی و حقوق در کنار قلمرو و مصادیق نقض حریم خصوصی در فضای مجازی، توجه دقیق شریعت به حفظ حریم خصوصی روشن می‌شود.

کلیدواژه

حریم خصوصی، فضای مجازی، مبانی فقهی حقوقی، قاعده تسلیط، کرامت انسانی.

مقدمه

«بَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از بسیاری از گمان‌ها پرهیزید که پاره‌ای از گمان‌ها گناه است و جاسوسی نکنید و بعضی از شما غیبت بعضی نکند. آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده‌اش را بخورد؟ از آن کراهت دارید (پس) از خدا بترسید که خدا توبه‌پذیر و مهربان است (حجرات، ۱۲).

حریم خصوصی یکی از ارزشمندترین مفاهیم نظام‌های حقوقی توسعه یافته است و در زمره مهم‌ترین حقوقی است که ارتباط تنگاتنگی با کرامت انسانی دارد؛ لذا حمایت از شخصیت انسانی مستلزم حمایت از حریم خصوصی است. حریم خصوصی با آزادی و استقلال انسان و حق و تعیین سرنوشت برای خود نیز ارتباط ملازمی دارد؛ زیرا فضای لازم برای رشد و تکامل شخصی افراد را فراهم می‌آورد. با وجود این در سال‌های اخیر، تحولات تکنولوژی و رواج سریع فناوری عملاً موجب تسهیل در نقض حریم خصوصی داده‌ها و اسرار اشخاص گردیده است.

حضور بدون اجازه دیگران در قلمرو شخصی آنها موجب تجاوز به آزادی‌های اشخاص، افت توانایی و افزایش تحریک و به تبع آن کاهش احساس امنیت در آنها شده است (مشهدی و محمدلو، ۱۳۹۵، ص ۱۲۶). در عصر حاضر، گویی انسان‌ها در خانه‌های شیشه‌ای زیست می‌کنند و زندگی خصوصی آنها، جنبه‌ای عمومی یافته است. کاربران و سازمان‌های مختلف می‌توانند به کوکی‌ها^۱، گزارش‌ها^۲، آدرس‌های آی‌پی^۳ و حتی وب سایت‌های افراد دسترسی پیدا کنند (Belanger, 2006, p. 54) و یا با دسترسی به حجم عظیم داده‌های شهروندان که روی منابع پراکنده اطلاعات قرار گرفته است، از جنبه‌های پنهان و

1. Cookies.
2. Logs.
3. IP.

خصوصی زندگی افراد آگاه شوند (Margetts & Sutcliffe, 2013, p. 139). فناوری جدید امکان جمع‌آوری و نگهداری اطلاعات و داده‌ها را در مقیاس بزرگ ایجاد نموده، به همین دلیل امروزه بیشترین تمرکز در ادبیات حقوقی ناظر بر حریم خصوصی، بر مباحث مربوط به حفظ کنترل بر داده‌های شخص است (جعفری، ۱۳۹۵، ص ۴۱).

هرچند در کشورهای غربی تنها از اوایل دهه ۱۹۰۰، حق حریم خصوصی به‌صراحت موردتوجه قرار گرفته، اما حمایت از این حق از آغاز نزول قرآن در آموزه‌های اسلام موردتوجه قرار گرفته است که در قالب احکام شرعی مانند حرمت تجسس و استراق سمع تجلی یافته‌اند (سید سعادت، ۱۳۹۲، ص ۱۵۷)؛ بنابراین، جهت حمایت از حریم خصوصی شناخت مبانی آن لازم است؛ زیرا تا مبانی حریم خصوصی مشخص نگردد، نمی‌توان انتظار حمایت کامل از آن داشت. بدین ترتیب، از آنجا که عنوان این پژوهش (حریم خصوصی در فضای سایبر و الزام به رعایت آن با تأکید بر مبانی فقهی و حقوقی) است، پس از بررسی مفهوم حریم خصوصی به بیان مصادیق نقض حریم خصوصی و تبیین مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در فقه و حقوق خواهیم پرداخت. ضمناً جایگاه فقه و حقوق در حریم خصوصی فضای سایبر از این جهت مهم است که اولاً ماهیت فضای سایبر با دنیای واقعی متفاوت است و مختصات و اقتضائات خاص خود را دارد، ثانیاً بازیگران حاضر در این حوزه، کاربران و ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی با دو کارکرد متفاوت است.

۱. پیشینه پژوهش

در زمینه حریم خصوصی، کتاب‌ها و مقالات متعددی نگاشته شده است که به بحث از حریم خصوصی در دنیای واقعی می‌پردازد، ولی در زمینه حریم خصوصی در فضای جدید که فضای تبادل اطلاعات نامیده شده، آثار اندکی به بحث از حریم خصوصی در این فضا پرداخته است. آنجا هم که حمایت از حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی مطرح شده، حمایت‌های قانونی مطرح بوده و یا آن‌که در بازشناسی اصول فقهی حمایت از حریم خصوصی در فضای مجازی به ذکر برخی عناصر و مؤلفه‌ها به‌طور کلی اکتفا شده است؛ لذا کمتر به بحث حریم خصوصی در فضای مجازی توجه گردیده است. از مهم‌ترین

این منابع که در تدوین مقاله پیش رو نیز از آن‌ها بهره جسته‌ایم، می‌توان به کتاب حریم خصوصی در فقه و حقوق ایران و مقالاتی مانند «حمایت از حریم خصوصی در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران»، «مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در حقوق ایران و آمریکا» و «رویکرد نظام‌های حقوقی نسبت به نقض حریم خصوصی اطلاعاتی در شبکه‌های اجتماعی مجازی» اشاره کرد. پژوهش حاضر در جهت گامی متفاوت بر آن است که ابتدا به بیان مصادیق نقض حریم خصوصی و رویکرد حقوق ایران در این خصوص و سپس به مبانی و اصول فقهی حمایت از حق بر حریم خصوصی قابل‌تعمیم به حمایت از این حق در فضای مجازی بپردازد.

۲. مفهوم‌شناسی

در هر پژوهش علمی لازم است مفهوم مهم‌ترین واژگان و اصطلاحاتی که مورداستفاده قرار می‌گیرند تبیین و تشریح گردند در این نوشتار نیز ابتدا به این مهم خواهیم پرداخت.

۱-۲. تبیین معنایی حریم خصوصی^۱

«حریم» در لغت عرب از ریشه «ح - ر - م» است و به معنای منع و تشدید آمده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ص ۱۸۴). فقها در تعریف آن گفته‌اند مراد از حریم محدوده خاصی از زمین اطراف مال غیرمنقول (مانند خانه، چاه و قنات) است که صرف بهره‌برداری از آن یا بهره‌برداری کامل از آن منوط به تصرف داشتن آن زمین است (علامه حلی، ۱۳۶۳، ص ۲۳۲). «خصوصی» در زبان عرب از واژه «الخاصه» به معنای «ویژه» و «اختصاصی» آمده است (طریحی، ۱۴۱۶ ق، ص ۴۲۱). حریم خصوصی و حق بر خلوت نخستین بار در مقاله‌ای در سال ۱۸۹۰، میلادی توسط وارن و لوئیس براندیس حقوقدانان آمریکایی مطرح شد و سپس اندیشمندان قرن نوزدهم هرچه بیشتر به مباحث هنجارین آن پرداختند (نوبهار، ۱۳۸۶، ص ۱۸۶). می‌توان گفت صاحب‌نظران برجسته دنیا باوجود چندین دهه مباحثه‌های علمی، هنوز

1. Privacy.

توانسته‌اند تعریف واحدی از حریم خصوصی ارائه دهند. از سوی دیگر در غالب کشورها نیز تعریف قانونی از حریم خصوصی وجود ندارد. به بیان دیگر، قوانین این کشورها تعریفی از آنچه زندگی خصوصی نامیده می‌شود و یا آنچه زندگی خصوصی مشمول آن می‌شود، ارائه نموده‌اند (شاه علی، ۱۳۸۸، ص ۴۳)، اما تقریباً همه کشورها حق حریم خصوصی را به گونه صریح یا ضمنی در قوانین اساسی خود پذیرفته‌اند (انصاری، ۱۳۸۶، ص ۵۳). برخی صاحب نظران درباره تعریف حریم خصوصی این چنین اظهار نظر نموده‌اند (Solove, 2002, pp 1088-1089):

آرتور میلر^۱ معتقد است تعریف حریم خصوصی دشوار است؛ زیرا حریم خصوصی مفهومی بسیار مبهم و شکننده است. ویلیام بی نی^۲ بر این باور است که حتی بزرگ‌ترین مدافعان حق حریم خصوصی باید به وجود مشکلات جدی در تعریف ذات و قلمرو این حق، اعتراف کنند.

با وجود پیچیدگی جنبه‌های مختلف حریم خصوصی، یکی از محققین، عقاید پژوهشگران حقوق، فلسفه و جامعه‌شناسی را در این زمینه کاوش نموده و در شش عنوان کلی دسته‌بندی کرده است (Solove, 2002, p 1130):

۱. حق خلوت: حقی است که هر کس باید به حال خود گذاشته شود تا با کمترین دخالت دیگران به زندگی خود پردازد؛
۲. دسترسی محدود به شخص: قابلیت حفاظت از شخص در برابر دسترسی ناخواسته به وسیله سایرین؛
۳. اختفا (محرمانه بودن): پنهان بودن برخی امور برای دیگران؛
۴. کنترل اطلاعات شخصی: قابلیت اعمال کنترل فرد بر اطلاعات شخصی خود؛
۵. شخصیت: حفاظت از شخصیت، فردیت و شأن هر فرد؛
۶. زندگی خصوصی^۳: کنترل اطلاعات شخصی یا دسترسی محدود به ارتباطات خصوصی و یا جنبه‌هایی از زندگی فرد.

1. Arthur Miller.
 2. William Beany.
 3. Intimacy.

برخی از این مفاهیم بر ابزار دستیابی به حریم خصوصی متمرکز شده‌اند و سایر آنها بر اهداف و مقاصد حریم خصوصی تمرکز دارند. افزون این که بین این مفاهیم همپوشانی نیز وجود دارد؛ مثلاً کنترل اطلاعات شخصی می‌تواند به‌عنوان زیرمجموعه دسترسی محدود به شخص ملاحظه گردد که آن نیز به‌نوبه خود شباهت‌های قابل توجهی به حق خلوت دارد؛ بنابراین عناوین مطرح شده به‌عنوان یک طبقه‌بندی برای حریم خصوصی محسوب نمی‌شود، بلکه نشان می‌دهد پژوهشگران چگونه در مورد حریم خصوصی نظریه پردازی کرده‌اند.

در پژوهشی دیگر، یک طبقه‌بندی جامع برای مسائلی که حریم خصوصی در آنها می‌تواند تهدید شود، ارائه شده است (Solove, 2006, pp 477-556):

۱. جمع‌آوری اطلاعات: از طریق نظارت (پاییدن) یا بازپرسی محقق می‌شود.
 ۲. پردازش اطلاعات: تجمع و ترکیب اطلاعات در مورد یک شخص، تعیین هویت، عدم امنیت، استفاده ثانویه، ممانعت از دسترسی شخص به اطلاعاتی که در موردش ذخیره شده است.
 ۳. انتشار اطلاعات: به نقض تعهد محرمانگی، افشا، در معرض گذاری، افزایش دسترس‌پذیری، اخاذی، استفاده از هویت دیگری و تحریف گفته می‌شود.
 ۴. تعرض: به معنای تعدی به زندگی دیگری، مداخله در تصمیم‌گیری است.
- با توجه به مطالب پیش گفته، در تعریف حریم خصوصی افراد می‌توان چنین گفت: حریم خصوصی جزئی از زندگی انسان تلقی می‌گردد که قانوناً و عرفاً هرگونه ورود، کنترل، نظارت و کسب اطلاع راجع به آن صرفاً باید به اذن شخص صاحب حق باشد، مگر در مواردی که قانون چنین اجازه‌ای داشته باشد.

۲-۲. مفهوم حریم خصوصی در فقه اسلامی

احکام متعددی در منابع اسلامی - قرآن، سنت، اجماع - درباره وجوه مختلف حریم خصوصی وجود دارد. البته منابع فقه اسلامی با صراحت تعبیری مستقل از حریم خصوصی

ندارد، اما با ذکر مصادیقی از جمله ممنوعیت ورود به منازل، بدون استیذان (نور، ۲۷ و ۲۸؛ بقره، ۱۸۹)، ممنوعیت استراق سمع و بصر، ممنوعیت تعرض به اموال شخصی افراد (حجرات، ۱۲) آن را به رسمیت شناخته و مورد حمایت قرار داده است.

در آیات متعددی از قرآن کریم بر حمایت از حریم خصوصی تأکید شده است (نور، ۲۷، ۲۸، ۵۸، ۵۹؛ حجرات، ۱۲) که مفسرین مطابق این آیات ورود به حریم خصوصی را بدون اذن گرفتن، ممنوع دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۵، ص ۱۵۳؛ طبرسی، ۱۳۹۹، ج ۷، ص ۱۳۹). هرکدام از آیات قرآنی در این حوزه، جنبه خاصی از حریم خصوصی را نشان می‌دهند و به‌طور شفاف، بیانگر عدم تخطی به قلمرو حریم خصوصی از دیدگاه آیات الهی است (راعی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۰-۱۱۸). سنت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام و روایات نیز حکایت از تأکید بر پرهیز از نقض مصادیق مختلف حریم خصوصی دارد؛ به‌عنوان نمونه، می‌توان به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله به کندن درخت سمره بن جندب که در خانه مرد انصاری بود (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۳، ۳۲۹) و همچنین به سرک کشیدن خلیفه دوم به‌منظور بررسی صدای لهُو و لعبی که از یک خانه به گوش می‌رسید (غزالی، ۱۴۲۱ ق، ص ۴۴۳-۴۴۲) اشاره نمود. امام خمینی رحمته الله علیه نیز در بندهای ۴، ۵، ۶ به اعلام فرمان هشت ماده‌ای خود مبنی بر ممنوعیت ورود به حریم خصوصی افراد مبادرت ورزیده است^۱.

نکته مهم آن است که آیات و روایات اسلامی مربوط به حریم خصوصی حمایت خود را بیشتر از موضع تکلیف گرایانه تشریح کرده‌اند، نه از موضع وضعی و حق محور (انصاری، ۱۳۸۳، ص ۶۶)؛ لذا نظر به آیات و روایات مذکور می‌توان گفت رعایت حریم خصوصی افراد در فقه اسلام به‌صورت جدی مورد توجه واقع شده است.

۱. بند ششم فرمان هشت ماده‌ای امام خمینی رحمته الله علیه: «هیچ کس حق ندارد به خانه یا مغازه یا محل کار شخصی، بدون اذن صاحب آنها وارد شود یا کسی را جلب کند یا به نام کشف جرم یا ارتکاب گناه تعقیب و مراقبت نماید و یا نسبت به فردی اهانت نموده و اعمال غیر انسانی - اسلامی مرتکب شود و یا به تلفن یا نوار ضبط صوت دیگری به نام کشف جرم یا کشف مرکز گناه گوش کند و یا برای کشف گناه و جرم هرچند گناه بزرگ باشد، شنود بگذارد و یا دنبال اسرار مردم باشد و تجسس از گناهان غیر نماید و...».

۳. مصادیق بارز افعال زیان‌بار حریم خصوصی سایبر

حفظ حریم خصوصی و اصول حمایت از داده‌های شخصی ممکن است به طرق گوناگونی نادیده گرفته شود. به‌طورکلی، حریم خصوصی در فضای سایبر از دو راه تهدید می‌شود (Zarsky, 2005, p 243):

۱. انتقال اطلاعات شخصی ناشی از دنیای مجازی فرد به دنیای واقعی او و بالعکس (به‌ویژه در مورد شبکه‌های مبتنی بر آواتار که کاربر ممکن است با شخصیت جدیدی در فضای مجازی زندگی کند و تمایل به گمنامی داشته باشد)؛
۲. ورود بی‌اجازه به خلوت دیگری (جمع‌آوری، تحلیل و استفاده از اطلاعات شخصی ناشی از فضای مجازی)؛ لذا با توجه به اینکه جهت ورود در موضوع اصلی مبانی حمایت از حریم خصوصی لازم است که به مهم‌ترین مصادیق که موجب نقض این حوزه می‌شود اشاره‌ای داشته باشیم که در ذیل به بررسی مختصر آنها خواهیم پرداخت.

۳-۱. افشای غیرمجاز داده‌ها^۱

هرچند افشای اسرار ذاتاً یک مسئله اخلاقی است، ولی فقها در کتب خویش بر این مهم تأکید نموده‌اند؛ به‌عنوان مثال در کتاب موسوعة الفقهيّة، افشای سر دارای حکم مختلفی است که بستگی به نوع متعلق آن دارد؛ لذا یا حرام یا واجب و یا مستحب است. فعل زیان‌بار افشای موضوعات خصوصی در صورتی به وقوع می‌پیوندد که کسی موضوع مرتبط به زندگی خصوصی دیگری را نزد عموم افشا کند به گونه‌ای که این کار تا حد زیادی برای یک انسان معمولی، آزاردهنده باشد و اطلاع از آن دغدغه مشروع عموم نباشد (Staples, p 2007, 430). از پیامبر اعظم ﷺ نقل شده است: «هر کس رازی که سبب بی‌آبرویی مسلمانی می‌شود، مخفی دارد و افشا نکند، مانند آن است که دختر زنده به گوری را به زندگی باز گردانده است» (حرعاملی، ۱۳۷۲، ص ۳۰۷). ایشان در وصیت خود به ابوذر می‌فرماید: آنچه در مجالس گفته می‌شود، امانت است و افشای سر برادر دینی‌ات، خیانت

در امانت است. پس از آن اجتناب کن.^۱ حضرت علی علیه السلام نیز می‌فرماید: هرکسی از اسرار برادر دینی خود پرده بردارد، خداوند نیز اسرار خانه او را فاش می‌سازد.^۲ (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۲۷۱). امام صادق علیه السلام می‌فرماید: جایز نیست کسی اطلاعاتی را که صاحب آن اطلاعات درصدد کتمان آن است، مگر با اذن او بیان و بازگو کند.^۳ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۶۶۰). در حقوق ایران افزون بر احکام خاص قانونی که ناظر بر تکلیف دارندگان مشاغل خاص نظیر پزشکان و وکلا و ... دایر بر خودداری از افشای داده‌های شخصی افراد است، می‌توان به ممنوعیت انتشار یا در دسترس قرار دادن صوت یا فیلم یا تصویر خصوصی و خانوادگی اشاره کرد که به‌موجب ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه‌ای جرم‌انگاری شده است. ماده ۱۷ قانون یاد شده بیان می‌دارد: هر کس به‌وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی، صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او جز در موارد قانونی، منتشر کند یا در دسترس دیگران قرار دهد، به‌نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود، به حبس از نودویک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

۳-۲. ورود بی‌اجازه به خلوت دیگری

فعل زیان‌بار ورود بی‌اجازه به خلوت^۴ دیگری، از فرد در برابر ورود تعدی به خلوت یا امور محرمانه‌اش که می‌توانند تا حد زیادی برای یک انسان متعارف آزردهنده باشد، دفاع می‌کند (Staples, 2007, p 431; Smartt, 2014, p 104). بر مبنای این قاعده، اگر ورود به خلوت دیگران به‌صورت غیرمتعارف نباشد، مسئولیتی محقق نمی‌شود. مسئولیت مدنی مبتنی بر مزاحمت غیرمتعارف، محدود به دسترسی غیرمجاز به داده‌ها است. درباره ارتباطات

۱. «... یا ابادر المجالس بالامانة و افشائک سر اخیک خیانه فاجتنب ذالک» (ر.ک: حر عاملی، ۱۳۷۲، ج ۱۲، ص ۳۰۷).

۲. «من کشف حجاب اخیه انکشف عورات بیته».

۳. «لیس لاحد ان بحدث بحدیث یکتمه صاحبه الا باذنه».

اینترنتی و برخط و مسائلی مانند ورود غیرمجاز و حملات ویروس‌ها و ایمیل‌های ناخواسته نیز از این قاعده مسئولیت مدنی استفاده می‌شود (صادقی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۴).

آیات قرآن و روایات به شدت از ورود بدون اجازه به خلوت دیگری و تجسس نهی کرده‌اند. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا...** (نور، ۲۷) **فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ...**؛ (نور، ۲۸)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در خانه‌هایی غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید که این برای شما بهتر است. شاید متذکر شوید و اگر کسی را در آن نیافتید، وارد نشوید تا به شما اجازه داده شود و اگر گفته شد: بازگردید. پس بازگردید که این برای شما پاکیزه‌تر است. خداوند بر آنچه انجام می‌دهید، آگاه‌تر است.

امام علی علیه السلام در نامه خویش به مالک اشتر - هنگامی که وی را به سمت فرماندار مصر انتخاب کرد - وی را از تجسس در احوال مردم بازداشته، او را به پوشاندن عیوب مردم و دوری جستن از افرادی که عیوب دیگران را آشکار می‌سازند و سفارش فرموده و چنین می‌فرماید: **وَلَيْكِنْ أَبْعَدَ رَعِيَّتِكَ مِنْكَ وَ أَشْنَاهُمْ عِنْدَكَ أَطْلُبُهُمْ لِمَعَائِبِ النَّاسِ. فَإِنَّ فِي النَّاسِ عِيوبًا؛ الْوَالِي أَحَقُّ مِنْ سِتْرَهَا؛ فَلَا تَكْشِفَنَّ عَمَّا غَابَ عَنْكَ مِنْهَا؛ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ تَطْهِيرَ مَا ظَهَرَ لَكَ وَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَى مَا قَابَ أَنْكَ؛ فَاسْتِرِ الْعَوْرَةَ مَا اسْتَطَعْتَ يَسْتِرِ اللَّهُ مِنْكَ مَا تَحِبُّ سِتْرَهُ مِنْ رَعِيَّتِكَ... وَ تَغَابَ عَنْ كُلِّ مَا لَا يَضِحُ لَكَ وَ لَا تَعْجَلَنَّ إِلَى تَصْدِيقِ سَاحِ فَاِنَّ السَّاعِي غَاشٌّ وَ إِنْ تَشَبَّهَ بِالنَّاصِحِينَ؛** باید دورترین مردم از تو و مبعوض‌ترین آنان نزد تو کسی باشد که پیوسته در پی عیوب مردمان است؛ چه آنکه در مردم، لغزش‌هایی وجود دارد که حاکم از هر کس دیگر به پوشاندن آن‌ها سزاوارتر است؛ پس در جستجوی امور پنهان مباش. وظیفه تو پاک کردن ظواهر است و این پروردگار است که بر هر آنچه از تو نهان است حکم می‌کند. پس تا آنجا که می‌توانی عیب را بپوشان تا خداوند نیز آنچه را دوست داری از مردم مخفی بماند، بپوشاند... و از آنچه در نظرت روشن نیست، کناره‌گیری کن. در تصدیق سخن چین شتاب مکن؛ زیرا سخن‌چین گرچه در لباس اندرز دهنده ظاهر می‌شود، خیانت‌کار است (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). زراره نیز

از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که آن حضرت فرمود: اقرب ما یکون العبد الی الکفر آن یواخی الرجل علی الدین فیحصی علیه زلاته لیعیره بها یوما ما؛ نزدیکترین مرزها به کفر و بی‌دینی آن است که انسان، لغزش‌ها و عیوب برادر دینی خود را شناسایی کرده و به یاد بسپارد تا روزی به‌واسطه آن لغزش‌ها او را سرزنش کند (جهت ملاحظه بیشتر ر.ک: تویسرکانی، ۱۳۷۳، ص ۱۸۷۷).

امام صادق علیه السلام در رابطه با منع از تجسس و تفتیش می‌فرماید: دین مردم را تفتیش مکن که بدون دوست می‌مانی (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۷، ص ۶۵۲)؛ بنابراین تأمل در مجموع آیات و روایات نقل شده نشان می‌دهد برخی از امور مردم به‌طور مطلق، مصون از تجسس دیگران اعلام شده (ضابطه نوعی) و تجسس در برخی دیگر از امور به دلایل خاصی مثل اکراه صاحب اطلاعات، تحریم شده است (ضابطه شخصی).

اصل ۲۵ قانون اساسی، ورود غیرمجاز و تجسس حریم خصوصی افراد را ممنوع کرده است. این اصل که یکی از مهم‌ترین اصول قانون اساسی در حوزه حریم خصوصی است، بیان می‌دارد: بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات، تلگراف و تلکس، سانسور و عدم مخابره و نرساندن آن‌ها، استراق سمع و هرگونه تجسس، ممنوع است مگر به حکم قانون. این اصل هر دو جنبه حریم خصوصی معنوی، یعنی حریم اطلاعات و ارتباطات را مدنظر داشته است. قانون جرائم رایانه‌ای نیز در موارد استثنائی جواز نقض حریم خصوصی اطلاعات و داده‌ها مقامات و مراجع ذی‌صلاح صادر کرده است. در ماده ۳۶ این قانون آمده است: تفتیش و توقیف داده‌ها یا سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی به‌موجب دستور قضائی و در مواردی به عمل می‌آید که ظن قوی به کشف جرم یا شناسایی متهم یا ادله جرم وجود داشته باشد؛ بنابراین با توجه به مراتب فوق، تحصیل داده‌های شخصی افراد نوعی تجسس در امور خصوصی دیگران تلقی شده و به‌حکم اصل ۲۵ قانون اساسی و آیات و روایات از جمله آیه ۱۲ سوره مبارکه حجرات، عملی غیرمجاز، غیرقانونی و عرفاً زیان‌بار تلقی شده و در صورت ورود خسارت به شخص سوژه، مرتکب مسئول خسارت وارده به زیان دیده است.

۴. موضع حقوق ایران در رویارویی با نقض حریم خصوصی اشخاص در فضای مجازی موضع قوانین ایران

در قوانین مدون ایران احترام به حریم خصوصی اشخاص و حمایت قانونی از آن بر اساس مبانی فقهی و قانون اساسی، به عنوان یک اصل و قاعده عام حقوقی مورد پذیرش قرار گرفته است. در قانون اساسی ایران هرچند به موضوع حمایت از «حریم خصوصی»^۱ به طور صریح اشاره‌ای نشده، اما در تحلیل چند اصل از اصول قانون اساسی به روشنی می‌توان توجه خاص و اما ناکافی به مفهوم حریم خصوصی اشخاص در حوزه اطلاعات و ارتباطات مشاهده نمود. در اصل ۲۳ و ۲۵ قانون اساسی به این موارد اشاره شده است؛ لذا در قانون اساسی ایران در حوزه حریم خصوصی اطلاعات و ارتباطات نیز قابل ذکر است:

الف - در اصل ۲۴ قانون اساسی بدون تصریح «آزادی ارتباطات»^۲ به استثنای این آزادی ارتباطات اشاره شده و از حریم خصوصی در حوزه مذکور در مورد شایع‌ترین وسایل ارتباطی، حمایت گردیده است. این اصل از اصول مهم قانون اساسی است که با صراحت و به نحو روشن و مشخص به حمایت از حریم خصوصی در حوزه ارتباطات پرداخته است.

ب - اصل ۲۵ قانون اساسی هرگونه تجسس را ممنوع دانسته است که با احراز مفهوم «تجسس» می‌توان بسیاری از مصادیق نقض حریم خصوصی را معادل تجسس و ممنوع قلمداد کرد.

با وصف مراتب فوق، افزون بر اینکه در قانون اساسی حریم خصوصی به صورت مشخص و در قالب اصل یا اصول خاصی حمایت نشده است، قانون اساسی در خصوص حمایت از حریم خصوصی ایرادات زیر را دارد:

۱. داشتن حریم خصوصی به عنوان یک حق اساسی مورد حمایت واقع نشده است.
۲. حریم خلوت و تنهایی نه به صورت صریح و نه به صورت ضمنی حمایت نشده است.
۳. حمایت از حریم خصوصی، در اصولی از قانون اساسی تابع قیدهایی شده است که در

1. Invasion of Privacy.

2. Freedom of communication.

میان آن‌ها حکم قانون بیش از سایر استثناها مورد توجه است؛ اما به اوصاف قوانینی که می‌توانند قیود مذکور را تحمیل کنند، اشاره نشده و همان‌طور که عده از حقوق‌دانان (جعفری تبار، ۱۳۹۱، ص ۳۲۹) بیان نموده‌اند، این‌گونه موارد مفهومی متناقض می‌رساند؛ بدین گونه که دولت نمی‌تواند حریم خصوصی را نقض کرد، اما می‌تواند حریم خصوصی را نقض کند. به این ترتیب با وصف اینکه در قانون اساسی اصطلاح حریم خصوصی به کار برده نشده است، ولی از راه تفسیر قانون اساسی می‌توان حریم خصوصی را مورد حمایت آن دانست (انصاری، ۱۳۸۶، ص ۱۳۹). در قانون مجازات اسلامی ایران نیز احکام مهمی راجع به حریم خصوصی اشخاص و حمایت از آن وجود دارد، اما عبارات و کلمات این احکام به مانند سایر قوانین مرتبط با حوزه‌های حریم خصوصی اشخاص، به صورت کلی بوده و جنبه کیفی و تفسیری داشته که متأسفانه رویه قضایی اقدامی در جهت تدقیق و تفسیر این احکام ننموده‌اند. ماده ۵۸۲ قانون مذکور، حریم خصوصی ارتباطات و ماده ۶۴۸ نیز حریم خصوصی اطلاعات و داده‌ها را مورد حمایت قرار داده است و برای نقض کنندگان آنها ضمانت اجرای کیفری پیش‌بینی نموده‌اند.

در بعضی از مواد قانون مجازات اسلامی به طور ضمنی از حق حریم خصوصی اشخاص حمایت شده و در مواردی دیگر از آن با صراحت از مصادیق حق حریم خصوصی، حمایت شده است و برای ناقضین آن مجازات‌هایی نیز پیش‌بینی گردیده است (واعظی و علی پور، ۱۳۸۹، ص ۱۵۴). عمده‌ترین قانون در حوزه حفظ حریم خصوصی در عرصه فضای مجازی، قانون جرائم رایانه‌ای است که مصوب سال ۱۳۸۸ است، در مواد ۱، ۱۲ و ۱۶ قانون مذکور حریم خصوصی در فضای مجازی مورد حمایت قرار گرفته است.^۱ فصل سوم

۱. ماده ۱ قانون جرائم رایانه‌ای: هر کس به‌طور غیرمجاز به داده‌ها یا سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی که به وسیله تدابیر امنیتی حفاظت شده است دسترسی یابد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج تا بیست میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

- ماده ۱۲ قانون جرائم رایانه‌ای: هر کس به‌طور غیرمجاز داده‌های متعلق به دیگری را بر باید چنانچه عین داده‌ها در اختیار صاحب آن باشد به جزای نقدی یک میلیون تا بیست میلیون ریال و در غیر این صورت به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج تا بیست میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

- ماده ۱۶ قانون جرائم رایانه‌ای: هر کس به‌موجب سامانه یارانه‌ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او جز در موارد قانونی منتشر یا در دسترس دیگران قرار دهد به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود، به حبس یا جزای نقدی یا هر دو مجازات محکوم می‌شود.

قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ نیز به حمایت از اطلاعات و داده پیام‌های اشخاص اختصاص یافته و بر اساس ماده ۵۸ قانون مذکور ذخیره، پردازش و توزیع داده پیام‌های شخصی به هر عنوانی غیرقانونی است و حسب ماده ۵۹ همان قانون حتی در فرض رضایت شخص ذینفع، ذخیره یا پردازش و توزیع داده پیام‌های شخصی منوط به رعایت موازین قانونی و شرایط مقرر در این ماده است؛ بنابراین، حکم تکلیفی اعمالی که منتج به نقض حریم خصوصی در فضای مجازی می‌شود، به لحاظ قانونی روشن و ممنوع است، اما در حقوق ایران راجع به حکم وضعی و مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی در فضای مجازی نمی‌توان با اطمینان سخن گفت؛ زیرا خسارت ناشی از نقض حریم خصوصی در اکثر موارد خسارت معنوی است. البته در برخی از موارد خاص داده‌های که داری ارزش تجاری و اقتصادی است خسارت به آن‌ها جنبه مادی دارد و راجع به آن، اخذ مطالبه خسارت بر اساس قواعد و مقررات مسئولیت مدنی امکان‌پذیر است، به‌ویژه چنانچه نقض اطلاعات و داده‌های اشخاص فی‌نفسه تقصیر محسوب شود رویه قضایی در خصوص جبران ضرر معنوی در عمل به رویه واحدی رهنمون نشده است و بنا بر ذهنیتی نادرست خسارت معنوی را قابل تقویم نمی‌دانستند و به جبران خسارت معنوی حکم نمی‌دادند و معمولاً به محکومیت خوانده مبنی بر عذرخواهی بسنده می‌نمودند که چنین موضع‌گیری با عدالت و رفع ظلم سازگار نبود، هرچند در بعضی موارد به جبران خسارت معنوی بر اساس ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی حکم داده می‌شود (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۹). تا اینکه مقنن در ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ تأکید نمود که متضرر می‌تواند خسارت معنوی نیز مطالبه نماید و به رویه معمول محاکم در این خصوص خط بطلانی کشید.

با توجه به مراتب فوق، هرچند قانون‌گذار می‌بایست در قانون اساسی به‌صورت صریح از حق حریم خصوصی حمایت می‌نمود و همچنین در قوانین عادی نیز این حق را به‌صراحت به رسمیت شناخته و از آن حمایت می‌نمود، ولی با استفاده از اصول فوق و نیز با عنایت به اصل ۱۶۷ قانون اساسی قاضی مکلف به استفاده از منابع معتبر اسلامی یا فتاوای معتبر است.

۵. مبانی نظری حمایت از حریم خصوصی (مبانی فقهی و حقوقی)

یکی از مهم‌ترین مباحث مربوط به حریم خصوصی در فقه و حقوق اسلام در فضای مجازی این است که به چه دلیل افراد باید چنین حقی داشته باشند؟ دلایل اهمیت و شناخت حق حریم خصوصی چه است؟ آیا شناسایی چنین حقی منفعتی برای فرد یا جامعه دارد؟ پاسخ به این سؤالات باعث شناخت هرچه بیشتر به جایگاه حق حریم خصوصی در جامعه می‌شود. زیرا تا زمانی مبانی حمایت از حریم خصوصی شناخته نشود، نمی‌توان به‌طور کامل از آن حمایت کرد؛ لذا با عنایت به اینکه حقوق ایران برگرفته از شرع مقدس اسلام است باید مبانی حمایت از حریم خصوصی در حقوق ایران را در مبانی فقهی بررسی نمود.

در ادامه، برخی از مبانی مشترک فقه و حقوق را که مبنای رویکرد تقنینی نوین را شکل بخشیده، و زمینه هدایت رویه‌های قضایی را به سمت اتخاذ موضعی که به عدالت ترمیمی نزدیک است را مطمح نظر قرار خواهیم داد.

۵-۱. قاعده احترام

برخی از فقها بر این مطلب تصریح داشته‌اند: «الاصل احترام مال المسلم کدمه و عرضه» (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۳۷، ص ۳۲۳) که بیانگر اصل احترام به جان، مال و آبروی افراد است. مال و دارایی انسان همچون جان و خون وی محترم است (طوسی، ۱۳۸۷، ص ۵۹). احترام از جنبه ایجابی به معنای احترام نهادن و حفظ کردن است و از جنبه سلبی به معنای عدم تعرض و مداخله در امور دیگران است (سبزواری، ۱۴۱۳ق، ۲۴۷). مستند این اصل و قاعده احادیث معتبری است که در منابع روایی نقل گردیده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۷، ۲۷۳). امام صادق علیه السلام فرموده‌اند: حرمت مؤمن از حرمت کعبه بالاتر است (مجلسی، ۱۴۰۶ق، ص ۱۰۴). اهمیت احترام به مسلمان در خطبه ۱۶۷ نهج البلاغه از حرمت کعبه هم فراتر رفته و آن را بر هر حرمتی برتری بخشیده است (سید رضی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۲) و طبق فرمایش امام رضا علیه السلام: «... سزاوار نیست حق کسی - اعم از مسلمان و غیرمسلمان - از بین برود» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ص ۳۱۰). پریشی که مطرح می‌شود این است که آیا مدلول قاعده احترام فقط حکم تکلیفی

است یا افزون بر آن بر یک حکم وضعی نیز دلالت می‌کند؟ دربارهٔ دلالت قاعده احترام بر ضمان دو دیدگاه عمده وجود دارد: دیدگاه اول اینکه قاعده احترام صرفاً مفید حکم تکلیفی است و هیچ نوع دلالتی بر لزوم جبران خسارت به‌عنوان یک حکم وضعی ندارد، ولی بر اساس دیدگاه دوم، مبنای احترام نه‌تنها بر حرمت تعرض به شئون مصرح در قاعده دلالت دارد، بلکه افزون بر آن در فرض تعرض، لزوم جبران خسارت را نیز اثبات می‌کند (قنوتی و جاویر، ۱۳۹۰، ص ۴۱).

طرفداران دیدگاه اول در خصوص قاعده احترام به سیاق عبارت «سباب المومن فسوق و قتاله کفر و...» استناد می‌کنند و عبارت اخیر یعنی «حرمه ماله کحرمه دمه» را هم با اتحاد سیاق مقتضی حکم تکلیفی می‌دانند و با توجه به سه فقره اول روایت دال بر احکام تکلیفی می‌دانند، لذا استنباط حکم وضعی از آن را بعید و دور از ذهن شمرده‌اند (اصفهان‌ی، ۱۴۰۹ق، ص ۳۲۲). مطابق دیدگاه دوم احترام اموال اشخاص از حیث ملک و تسلط انسان بر اموال خود و منافع آن نشئت می‌گیرد؛ زیرا سلطه قانونی که برای مالک مال شناخته شده، مفید عدم جواز مزاحمت و دخالت در مال دیگری بدون اذن مالک است و در صورت تعرض و مزاحمت و ورود ضرر باید خسارت آن جبران گردد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۱۸).

از آنجا که صاحب‌نظران فقهی به استناد روایات وارده، نفس، عرض، مال و دم را از متعلقات قاعده احترام دانسته است؛ لذا به لحاظ تکلیفی و وضعی قائل به مسئولیت مدنی و ضمان نسبت به خسارات ناشی از تعرض به نفس، عرض و مال محترم مشترک شده‌اند؛ بنابراین، به نظر می‌رسد قاعده احترام مهم‌ترین مبنای حمایت از حریم خصوصی است؛ زیرا افزون بر جنبه‌های مادی حریم خصوصی افراد جنبه‌های مرتبط با حیثیات معنوی حریم خصوصی در دامنه شمول این مبنا است؛ لذا دیدگاهی که درصدد توجیه حریم خصوصی در قالب حق مالکیت اشخاص راجع به حریم خصوصی است منطبق با بخشی از این قاعده است که درصدد حمایت از جنبه‌های مادی حریم خصوصی اشخاص است (Litman, 1997, pp. 237-240) و دیدگاه افرادی که بر عزت و کرامت انسانی تکیه دارند با بخشی از قاعده منطبق است که بر احترام و حیثیت معنوی اشخاص تأکید

می نمایند (Samuelson, 1997, p. 751)؛ بنابراین قاعده، هرگونه تجاوز به حریم مؤمنین غیرمجاز است؛ لذا هرگونه عملی که موجب آسیب رساندن به آبروی افراد گردد مذموم و ممنوع است؛ چه این آسیب در محیط واقعی رخ داده و چه در فضای مجازی انجام گیرد (سید سعادت، ۱۳۹۲، ص ۱۶۳).

۵-۲. ارزش‌های اخلاقی

ارزش‌های اخلاقی در ایجاد حقوق موضوعه سهم عمده‌ای دارند و استنباط معنای ثابت و استخراج محورهای اساسی حقوق که با تحلیل غایات آن و تأمل در ساختار سیستم کلی حقوق میسر می‌گردد، بدون توجه به این ارزش‌ها میسر نخواهد بود. ارزش‌های حقوقی به حوزه عمل تعلق دارند؛ زیرا مهم‌ترین هدف آنها تنظیم رفتار اجتماعی افراد است (فروغی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۱۴۸). البته ارزش‌های اخلاقی موردنظر در اینجا همان ارزش‌های دائم یا نظری است و نه ارزش‌های اخلاقی موقت یا عملی که بنا بر عقیده دکارت، مشتمل بر قواعد و دستورهای عملی معین و محدود است^۱ (فلسفی، ۱۳۸۱، ص ۸۹-)؛ بنابراین، غرض از ارزش‌های اخلاقی نیز کلیه اموری است که مطلوبیت اخلاقی دارند؛ چه افعال باشند و چه غیر افعال (ملاحظه بیشتر: ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۸۰، ص ۱۰۵).

رعایت ارزش‌های اخلاقی به دلالت تصدیق و عقل موردپذیرش کلیه فیلسوفان است. حریم خصوصی و حمایت از آن در زمره هم ارزش‌های حقوقی و هم ارزش‌های اخلاقی قرار می‌گیرد، چه در این قبیل موارد لوازم اولیه رشد و تعالی فرد و ضرورت‌های ابتدایی نظم اجتماعی ماهیتی واحد دارند. البته تطبیق این قواعد ارزشی با یکدیگر در جوامعی که عوامل رشد و توسعه حقوق در دست حکومت است، معنا ندارد (فروغی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۱۴۸). پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در تبیین آموزه‌های قرآنی، هدف از بعثت پیامبران را تزکیه نفس برشمرده (جمعه، ۲) می‌فرماید: انی بعثت لاتمم مکارم الاخلاق؛ من به هدف اتمام و اکمال

۱. رعایت ارزش‌های اخلاقی در قانون اساسی در اصول ۱۰، ۱۱، ۲۰، ۲۱، ۲۶، ۲۷، ۴۵، ۱۵۱، ۱۶۷، ۱۷۵، مورد تأکید قرار گرفته است.

فضیلت‌های اخلاقی در میان بشر برانگیخته شده‌ام. از این رو، آموزه‌های حقوقی، عبادی، جزایی و قضایی اسلام در بردارنده اصول اخلاقی است و حوزه‌ای نیست که متأثر از ارزش‌ها و اصول اخلاقی نباشد و بی‌گمان هتک حرمت حریم خصوصی اشخاص یکی از زشت‌ترین رفتارهای انسانی است و مردم نیز به‌طور فطری آن را ناپسند می‌دارند و از مجموع آیات قرآن به دست می‌آید که حفظ حریم خصوصی اشخاص که در ارتباطی تام با ارزش‌های اخلاقی آنان است، نه تنها وظیفه خود شخص بلکه وظیفه جامعه و دولت نیز هست.

۵-۳. قاعده تسلیط^۱

قاعده تسلیط یک اصل عرفی و عقلانی ثابتی است که در زمان پیامبر ﷺ و معصومان علیهم‌السلام وجود داشته است و هیچ‌گونه رد، منع و نهی راجع به آن صادر نگردیده است (عمید زنجانی، ۱۳۹۱، ص ۱۲۸). طبق این قاعده انسان این حق را داراست که آزادانه در جان، مال و حقوق خویش هرگونه تصرفی را که مخالف صریح قانون یا شرع نباشد، انجام دهد و کسی حق منع او را از چنین تصرفاتی ندارد (عابدی سرآسیا، ۱۳۹۶، ص ۱۳۰). گرچه برخی از علما در اثبات این قاعده به آیاتی، مثل «تِجَارَةٌ عَنْ تَرَاضٍ» (نساء، ۲۹) و نیز احادیثی مانند «النَّاسُ مُسَلِّطُونَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ» استدلال کرده‌اند، اما مهم‌ترین و دقیق‌ترین دلیل بر اثبات این قاعده سیره عقلاست (محقق داماد، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۲۳۲، بجنوردی، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۲۱). متقدمین بر آن بوده‌اند که قاعده تسلیط در مورد اموال است و عبارت «الناس مسلطون علی اموالهم» به کرات در کتب ایشان آمده است (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ص ۲۷۲)، اما در بسیاری از عبارات در کنار تسلط بر اموال، تسلط بر حقوق نیز مطرح شده است. به‌طور خلاصه، می‌توان پنج دلیل را بر اینکه قاعده سلطنت شامل حقوق نیز می‌شود ارائه کرد:

الف - صدق مفهوم مال بر حق: زیرا ارزش مادی دارد و در مقابل آن بهایی پرداخت می‌شود.

ب - بنای عقلا: این سیره به تأیید شارع نیز رسیده است.

1. Authority.

ج - القای خصوصیت و وحدت ملاک؛ شاید مقصود از القای خصوصیت در اینجا این باشد که از نگاه عرف، مال بودن خصوصیتی ندارد و مهم مالک بودن و به تعبیری تعلق داشتن به شخص است.

د - دلیل اولویت: ظاهراً مقصود از این اولویت آن است که حق مرتبه پایین‌تری از ملک است و وقتی انسان بر فرد قوی‌تر (مال) سلطنت داشته باشد بر ضعیف‌تر (حق) به طریق اولی تسلط دارد.

۵- اجماع: البته همان‌گونه که از سخن محقق نراقی پیداست این اجماع تنها در مورد تسلط بر اسقاط حقوق مطرح است نه سایر تصرفات (عابدی سر آسیا، ۱۳۹۵، ص ۱۵۰).

قاعده تسلیط دارای دو جنبه سلبی و ثبوتی است که وجهه سلبی آن در حوزه حریم خصوصی به این معناست که تصرفات سایرین نسبت به اموال مالک بدون اذن او یا مزاحمت آنان نسبت به تصرفات او غیر مشروع است و اگر تسلط مالکانه فردی سبب مزاحمت شود، مزاحم مسئولیت جبران آن را خواهد داشت. قاعده تسلیط، گویی بر این دیدگاه مبتنی است که گرچه به حکم عقل و عقلا گاه مصالح جامعه بر مصالح شخص مقدم می‌شود، اما این به معنای انحلال شخصیت افراد جامعه تلقی نمی‌گردد.

انسان با قطع نظر از دیگر افراد جامعه دارای هویت و شخصیت مستقل است. به همین ترتیب، اصل «عدم ولایت» نیز که فقها (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۰، ص ۱۳۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۹) در مباحث متعدد متذکر شده‌اند، سلطه دیگران را بر جان و مال و آنچه از شئون شخصی فرد باشد، نفی خواهد نمود؛ لذا دخالت در امور شخصی دیگران از جمله تلاش برای آگاهی بر حریم و خلوت آنان، خواه از سوی دولت و اشخاص ممنوع است، مگر اینکه جواز چنین دخالتی با ادله‌ی متقن و استوار ثابت گردد. به‌رروری، گرچه تصریح شارع در ظاهر اشاره به اموال دارد (الناس مسلطون علی اموالهم)، اما از تنقیح مناط یا قیاس اولویت سلطه بر حریم خصوصی در فضای مجازی و سایر مصادیق آن را شامل می‌شود. از همین روست که هیچ‌کس نمی‌تواند آزادی‌های افراد را محدود کند و یا بدون اجازه آنان در مقدرات آنها تصرف نماید (منتظر ۱۳۸۰، ص ۱۶۶)؛ لذا هر چه درباره اموال صدق کند، با مورد حریم شخصی نیز منطبق است.

۴-۵. کرامت انسانی

در اسلام دو نوع کرامت ذاتی و ارزشی برای انسان‌ها ثابت شده است. کرامت ذاتی و غیراختیاری را خداوند به همه انسان‌ها عطا فرموده است. خداوند کریم در آیه ۷۰ سوره اسراء می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا؛ و ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم [کرامت دادیم]... و بر بسیاری از مخلوقات خود برتری شان دادیم، آن‌هم چه برتری». این آیه با کمال صراحت اثبات می‌کند که خداوند متعال فرزندان آدم را از نظر ذاتی تکریم فرموده، آنان را بر بسیاری از کائنات برتری داده است. به همین دلیل قاطع و صریح، افراد انسانی باید این کرامت و حیثیت را برای همدیگر یک حق بدانند. و در آیه چهارم سوره تین بیان می‌دارد: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ»؛ «به‌راستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم» همچنین در آیه ۲۰ سوره لقمان بر این مسئله تأکید شده است: «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً»؛ یعنی که آنچه در آسمان و زمین است، برای انسان مسخر گشته و یا این که برای او خلق شده است.

اعتقاد به حیثیت و کرامت و برابری تمام افراد نوع بشر مانند بسیاری دیگر از اصول اساسی، تقریباً در تمام فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و مذاهب مورد تأیید است (لوی، ۱۳۷۷، ص ۳۰). لازمه تحقق کرامت انسان، احترام به عقل، اراده و عواطف عالی انسانی است و هر چه به تحقیر عقل، اراده و نادیده انگاشتن عواطف عالی انسانی بینجامد، با کرامت انسان در تضاد است (سروش محلاتی، ۱۳۸۶، ص ۵). کرامت بیانگر دینوع و ویژگی در موجود انسانی است. برخی از این ویژگی‌ها قابل اکتساب، سلب، کاهش یا افزایش است از این‌رو این نوع را کرامت اکتسابی و یا ارزشی نامیده می‌شود؛ نظیر رتبه درجه و موقعیت افراد، جایگاه اجتماعی، سیاسی، دینی و خانوادگی افراد، اما برخی دیگر از این ویژگی‌ها مثل انسانیت، ذاتی انسان بوده و نه قابل سلب از انسان بوده و نه قابل وضع هست و در اصطلاح به آن «کرامت ذاتی» گفته می‌شود. پذیرش و سفارش اسلام بر کرامت ذاتی انسان و اینکه انسان بماهو انسان، حرمت و کرامت دارد از آیه «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ...» (اسراء، ۷۰) و روایات وارده برمی‌آید (بدالله پور، ۱۳۹۱، ص ۸۲). همچنین انسان علی‌رغم جسم خاکی‌اش، به دلیل

برخورداری از روح خدایی، مسجود ملائک شده است «و نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (حجر، ۲۹). از آثار و نتایج پذیرش کرامت ذاتی انسان، به رسمیت شناختن حقوق فطری، طبیعی و اجتماعی، مانند حق حیات، حق آزادی اندیشه و بیان، حق حریم خصوصی و نظایر برای انسان است؛ بنابراین، حفظ کرامت انسانی یکی از عناصر سازنده حریم خصوصی است و هرگونه رفتار هتاکانه این کرامت که موجب خدشه بر اعتبار و حیثیت انسانی گردد، از آن جهت که با حقیقت ذاتی انسان در تضاد است جایز نیست.

اقتضای کرامت انسان این است که حوزه‌های حریم شخصی وی که پیش‌ازین توضیح آن گذشت، محترم شمرده شود و از این‌روست که ارتباط وثیقی میان حفظ کرامت انسانی و رعایت حرمت حریم خصوصی افراد وجود دارد و خدشه وارد شدن به هریک از حوزه‌های حریم خصوصی منافی اصل کرامت انسانی وی خواهد بود؛ بنابراین، اصل و با تعمیم آن، احترام به حریم اشخاص اولین زیربنای حریم خصوصی در اسلام به حساب می‌آید (جهت ملاحظه بیشتر ر.ک: صفایی، ۱۳۷۰، صص ۷۰۶). با توجه به وسعت معنایی و مصادیق این اصل، اصل حرمت انسان هم شامل حراست از حریم خصوصی فرد در زندگی حقیقی می‌گردد و هم زندگی و اطلاعات و داده‌های مجازی فرد را در برمی‌گیرد (سید سعادت، ۱۳۹۲، ص ۱۶۳).

۵-۵. ظلم

یکی دیگر از مبانی لزوم حمایت از حریم خصوصی، مقوله «ظلم» است؛ زیرا نقص حریم خصوصی در فضای مجازی از مصادیق ظلم است و باید از آن جلوگیری کرد. عقل، تجاوز به حریم خصوصی اشخاص و افشای اطلاعات و عیوب آن‌ها را ظلم و قبیح می‌داند؛ «و قد حکم العقل به حرمتها ایضا لکونه ظلما للمغتتاب و هتکاله» (خویی، مصباح الفقاهه، تقریرات آیت اله خویی)، ج ۲، ص ۵. به استناد قاعده ملازمه، هر آنچه را که عقل، ظلم و قبیح می‌داند شرع نیز آن را قبیح و حرام می‌شمرد. شیخ انصاری در این خصوص می‌گوید: «چگونه ممکن است آنچه به از میان رفتن ارزش مؤمن و از چشم مردم افتادن او می‌انجامد عقلا قبیح نباشد؟» (انصاری، ۱۴۲۸ ق، ص ۳۰۳). بدون شک افشای اطلاعات و

ورود به حریم خصوصی افراد و آنچه موجب از دست رفتن حیثیت اجتماعی ایشان می‌شود عقلاً و نقلاً حرام است. البته این دلیل اخص از مدعاست و تمام مصادیق حریم خصوصی داده و اطلاعات در فضای مجازی را پوشش نمی‌دهد.

در نقد مبنای فوق باید گفت هیچ قاعده فقهی و حقوقی موضوع خود را ثابت نمی‌کند. استفاده از این مبنا فرع بر این است که قبلاً حقی به اثبات رسیده باشد. ظلم به معنای تضییع حق دیگری است. نمی‌توان از ظلم استفاده و اثبات کرد که حقی وجود دارد، بلکه اول حق باید به اثبات برسد و پس اگر آن حق، نادیده گرفته شد، ظلم خواهد بود (جهت ملاحظه بیشتر ر. ک: حاجی حیدر، ۱۳۸۸، ص ۳۶ و ۳۷). جایی که ما نمی‌دانیم حقی وجود دارد یا ندارد، نمی‌توانیم بگوییم ظلم شده است. به تعبیر مشهور اصولیون «در شبهات مصداقیه نمی‌توان به عموم حکم تمسک نمود. نظیر این بحث در استناد به قاعده لاضرر در مالکیت فکری وجود دارد. در آنجا نیز برخی اشکال کرده‌اند «صدق ضرر، منوط بر آن است که مال و حق در رتبه قبل ثابت شده باشد و این اول کلام است؛ زیرا اگر مالکیت فکری از نظر شرعی حق شمرده شود، دیگر نیاز به تمسک به قاعده لاضرر نیست. در واقع این راه، اصل مدعا را به صورتی دیگر بیان نموده است (شیری، ۱۳۸۳، ص ۲۰).

مرحوم سید یزدی در موضوعات دیگر از این مبنا استفاده کرده و آن را موجه می‌داند. او در حاشیه مکاسب ابتدا می‌گوید: «اگر با ظلم بخوایم اثبات حق کنیم، دور است، چون ثبوت حق موقوف بر ظلم و ظلم هم موقوف بر ثبوت حق است.» سپس در رد این ایراد می‌گوید: در مقام ثبوت و مقام اثبات باید فرق گذاشت؛ در مقام ثبوت، ظلم موکول به ثبوت حق است و فرع بر ثبوت حق و معلول ثبوت حق است، ولی در مقام اثبات، عرف می‌تواند تشخیص دهد و حکم کند که این ظلم است و وقتی عرف حکم کرد که ظلم است، کشف می‌کنیم پس حقی هم وجود داشته است و مانع و معذوری از این جهت وجود ندارد.^۱ پذیرش این مبنا خیلی از مشکلات و چالش‌های مستحدثه از جمله مالکیت فکری و حریم خصوصی را حل می‌کند.

۱. «فانه یقال انا اذا راجعنا العرف، نجد صدق العرف الظلم علیه فیه نستكشف ثبوت الحق».

نتیجه‌گیری

۱. فناوری‌های جدید در زمینه فضای مجازی در حال تغییر بسیاری از مفاهیم، رفتارها و فعالیت‌های بشری است. در صورت حفظ ارزش‌های اخلاقی و انسانی در فضای مجازی، این فناوری می‌تواند در خدمت رشد و تعالی بشر قرار گیرد و در غیر این صورت انقلابی که این فناوری در روابط جهانی ایجاد کرده است، قبل از هر چیز دامن اخلاق را خواهد گرفت و به معضلی برای جامعه بشری بدل خواهد شد. در این پژوهش به مبانی فقهی و حقوقی حمایت از حریم خصوصی در فضای مجازی پرداخته شد تا از این رهگذر روشن شود که تفاوت میان حریم خصوصی در فضای مجازی و حقیقی وجود ندارد.

۲. مهم‌ترین مبانی نظری و اصول و ارزش‌های انسانی مشترک در نظام حقوقی ایران و فقه اسلام راجع به حمایت از حریم خصوصی در فضای مجازی را می‌توان قاعده تسلیط، قاعده احترام و کرامت انسانی و حفظ ارزش‌های اخلاقی و پرهیز از ظلم دانست؛ لذا حاکم بودن اصول و ارزش‌های انسانی و فقهی در فضای مجازی اولین گام در جهت صیانت از این حق در فضای مجازی خواهد بود و حمایت حقوقی و قضایی نیز می‌تواند به‌عنوان مکمل در حفظ حریم خصوصی باشد، اما اگر این اصول و ارزش‌ها به‌خوبی تبیین نگردند، صرف وجود قوانین حمایتی کافی نخواهد بود.

اصل احترام و کرامت انسانی، مهم‌ترین مبنای رعایت حریم خصوصی افراد است. کرامت انسانی در حد کرامت عقل، اراده و عواطف انسانی، قابل قبول است. کرامت بشری را نه کسی به او داده، نه قانون است و نه یک امتیاز است که قابل اسقاط باشد، بلکه یک واقعیت و از مقوله هستی است، نه از مقوله بایستی.

فهرست منابع

- * قرآن کریم.
- ** نهج البلاغه.
۱. آمدی، عبدالواحد. (۱۳۸۱). غررالحکم و دررالحکم. قم: نشر امام عصر.
 ۲. ابن فارس، ابوالحسین احمد بن زکریا. (۱۴۰۴ق). معجم مقایس اللغة. (تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد بن هارون). قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
 ۳. اصفهانی، محمدحسین. (۱۴۰۹ق). الاجاره. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
 ۴. انصاری، باقر. (۱۳۸۶). حقوق حریم خصوصی. تهران: نشر سمت.
 ۵. انصاری، مرتضی. (۱۴۲۸ق). المکاسب. (چاپ یازدهم). قم: مجمع الفکر الاسلامی.
 ۶. جعفری، همایون. (۱۳۹۵). «حق بر حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی». فصلنامه تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق شهید بهشتی، شماره ۷۵.
 ۷. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۳۷۲). وسایل الشیعه. (الجزء ۱۲). قم: آل البيت.
 ۸. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). تفصیل وسائل شیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. (ج ۱۱، چاپ اول). قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) الاحیاء التراث.
 ۹. خمینی، روح الله. (۱۳۷۸). صحیفه نور. (ج ۱۰). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
 ۱۰. راغی، مسعود. (۱۳۸۹). «حریم خصوصی و امر به معروف و نهی از منکر». مجله حکومت اسلامی. سال پانزدهم، شماره ۲.
 ۱۱. سبزواری، سید عبدالاعلی. (۱۴۱۳ق). مذهب الاحکام. (بی‌جا). قم: مؤسسه المنار.
 ۱۲. سروش محلاتی، محمد. (۱۳۸۶ق). رویکرد کرامت محور به فقه اسلامی. همایش بین‌المللی امام خمینی (کرامت انسان)، تهران.
 ۱۳. سید سعادت، فهیمه. (۱۳۹۲). «صیانت از حریم خصوصی در فضای مجازی بر اساس هنجارهای اسلامی». راهبرد فرهنگ. شماره ۲۳.

۱۴. سیدرضی، ابوالحسن محمد بن الحسین. (۱۳۷۹). نهج البلاغه. (ترجمه محمد دشتی). (چاپ اول). قم: انتشارات علامه.
۱۵. شبیری، سید حسن. (۱۳۸۳). «مبانی فقهی مالکیت معنوی نرم‌افزار». مجله ره آورد نور، شماره ۶.
۱۶. صادقی، حسین. (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی در ارتباطات الکترونیک. تهران: نشر میزان.
۱۷. صفایی، سید حسین؛ رحیمی، حبیب‌الله. (۱۳۹۲). مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قراردادها). (چاپ پنجم). تهران: انتشارات سمت.
۱۸. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۹. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۹۹). مجمع البیان. (ج ۷). بیروت: دارالکتب العربی.
۲۰. طریحی، فخرالدین. (۱۴۱۶ق). مجمع البحرین. تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی.
۲۱. طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.
۲۲. عابدی سراسیا، علیرضا. (۱۳۹۶). «قاعده تسلیط و نقش آن در تصحیح قراردادهای نوپیدا (با نگاهی به اندیشه‌های امام خمینی)». پژوهشنامه متین، شماره ۷۵.
۲۳. عابدی سروستانی، احمد؛ شاه ولی، منصور؛ محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۸۶). «ماهیت و دیده‌گاه‌های اخلاق زیست‌محیطی با تأکید بر دیدگاه اسلامی». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. شماره‌های ۱ و ۲، تهران.
۲۴. علامه حلی، حسن بن یوسف. ایضاح الفوائد فی شرح اشکالات القواعد. قم: انتشارات حسین موسوی کرمانی.
۲۵. عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۹۱). قواعد فقه (بخش حقوق خصوصی). (چاپ چهارم). تهران: انتشارات سمت.
۲۶. غزالی، امام محمد. (بی‌تا). احیاء علوم الدین. بیروت: دارالمعرفه.
۲۷. فروغی، فضل‌الله؛ برجی، محمدناصر؛ مصلحی، جواد. (۱۳۹۳). «مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در ایران و آمریکا». مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز. دوره ششم، شماره سوم، شیراز.

۲۸. فرهود، داریوش. (۱۳۸۶). «مروری بر تاریخچه اخلاق همراه با گردآوری زمینه‌های گوناگون اخلاق». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. شماره‌های ۱ و ۲، تهران.
۲۹. فلسفی، هدایت‌الله. (۱۳۸۰-۱۳۸۱). «حق، صلح و منزلت انسانی تاملاتی در مفاهیم قاعده حقوقی، ارزش‌های اخلاقی و بشریت». مجله حقوق بین‌المللی.
۳۰. قنوتی، جلیل؛ جاور، حسین. (۱۳۹۰). «مبنای احترام در شناسایی حمایت از حریم خصوصی در حوزه ارتباطات». مجله حقوق اسلامی. شماره ۲۹.
۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی. (ج ۷، چاپ چهارم). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۲. لوین، لیا. (۱۳۷۷). پرسش و پاسخ درباره حقوق بشر. (ترجمه محمدجعفر پوینده). تهران: نشر قطره.
۳۳. مجلسی، محمدتقی. (۱۴۰۶ق). روضه المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه. (چاپ دوم). قم: مؤسسه فرهنگ اسلامی.
۳۴. مشهدی، علی؛ محمدلو، سجاد. (۱۳۹۵). «مطالعه تطبیقی مفهوم و معیار حق حریم خصوصی؛ رویکرد عرفی و فرهنگی». پژوهش‌های حقوق تطبیقی، شماره ۲.
۳۵. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۰). القواعد الفقیهه. (ج ۲، الطبعة الخامسة). مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام).
۳۶. منتظری، حسینعلی. (۱۳۸۰). نظام الحکم فی الاسلام. (چاپ اول). قم: نشر سراسی.
۳۷. نجفی، محمدحسن. (۱۳۶۸). جواهر الکلام. (ج ۳۷، بی‌چا). تهران: اسلامیه.
۳۸. نوبهار، رحیم. (۱۳۸۶). حقوق کیفری و حوزه عمومی. رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.
۳۹. واعظی، سید مجتبی؛ علی‌پور، سیدعلی. (۱۳۸۹). «بررسی موازین حقوقی حاکم بر حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق ایران». مجله حقوق خصوصی. شماره ۱۷.
۴۰. یدالله پور، بهروز. (۱۳۹۱). «کرامت انسان در قرآن ماهیت مبانی موانع». کتاب ماه و دین، شماره ۱۷۸.

41. Belanger, F. and J. S. Hiller (2006) , "A Framework for E-government: Privacy Implications", Business Process Management Journal,12 (1) ,2006.
42. Littman, Jessica (1997); "Copyright Noncompliance (Or Why We Can't (Just Say Yes) to Licensing"; 29 N. Y. V. J. Int'J L.& Pol. 237,1997.
43. Margetts, H. and D. Sutcliffe (2013). "Addressing the Policy Challenges and Opportunities of "Big data", Policy and Internet,5 (2),2013.
44. Samuelson, Pamela; "A New Kind of Privacy? Regulating Uses of Personal Data in the Global Information Economy"; 87 Calif. L. Rev. 751,1999.
45. Smartt, Ursula, Media & Entertainment Law, London, Routledge,2014.
46. Solove, D. J. "A Taxonomy of Privacy". University of Pennsylvania Law Review, Vol. 154, No. 3: 477-560,2006.
47. Solove, D. J., "Conceptualizing Privacy". California Law Review, Vol. 90, No. 4 (2002): 1087-1156,2002.
48. Staples, William, Encyclopedia of Privacy, London, Greenwood Press,2007.
49. Zarsky, T. Z. "Information Privacy in Virtual Worlds: Identifying Unique Concerns Beyond the Online and Offline Worlds", New York Law School Law Review, 49: 231-270,2005.